

1. Demográfiai trendek, humántőke, etnikai és vallási konfliktusok

Az elmúlt évtizedekben **a régió rendelkezett a legmagasabb népességnövekedési rátával a világon**, a kétezres évek óta Fekete-Afrika népességnövekedési üteme már meghaladja a Közel-Keletét. **Az 1950-es 100 millióról 350 millió fölé nőtt a régió lakossága, 2050-re pedig a 700 milliót is elérheti.** 2050-re Egyiptom népessége a jelenlegi 91 millióról 151 millióra, Iraké 36 millióról 83 millióra nőhet az ENSZ népesedési előrejelzése szerint.¹ Szíria esetében 18 millióról várhatóan 34 millióra nő a népesség². A termékenységi ráta (egy nőre jutó szülések száma) a régió néhány országában még 3 fölött van (Irak (4,64), Jemen (4,35), Jordánia (3,51), Egyiptom (3,38), Izrael (3,05), Szíria (3,03)), de főként az Öböl-országoknál és a Maghreb-országoknál (Marokkó, Algéria, Tunézia) látványos volt az átlagos gyerekszám csökkenése. A korábbi trendek miatt azonban **a népességben belül magas a fiatalok aránya**, az átlagos (medián) életkor 20 és 25 év között van (Magyarországon ez 41,3 év). **A fiatal népesség esetében a mobilitásra való hajlam jóval magasabb**, különösen jövőkép és munkalehetőség nélkül, kilátástalan gazdasági és politikai helyzetben.

A régió „humántőkéje”, **a népesség oktatási színvonala alapján ambivalens** képet mutat. Számos ország esetében a gyarmati múlt meghatározó hatással bír az oktatási rendszerre, Marokkó, Algéria és Tunézia (valamint kisebb mértékben Libanon) esetében a francia nyelvi és kulturális befolyás máig meghatározó. Más országok esetében viszont (pl. Szíria) – éppen a kolonizáció hatásainak csökkentésére erőteljes arabizálást hajtottak végre, idegen nyelvet csak a középiskolától kezdtek oktatni. Az arab ország **jelentős forrásokat költöttek az oktatásra az utóbbi évtizedekben**. Ennek köszönhetően ma már a **fiatalkorúak nagy része be van iskolázva**, a felnőtt lakosság esetében azonban csak 78% az írástudók aránya, az analfabéták aránya magasabb a nőknél (UNESCO statisztika). A lányok – főként a közép és felsőoktatásban – a legtöbb országban kisebb arányban vesznek részt, mint a fiúk. A gyors népesség növekedés miatt nagy terhet jelent a megfelelő színvonalú ingyenes közoktatás biztosítása, főként vidéken. Az oktatás színvonalának nemzetközi összehasonlítását nehezíti, hogy a régió országai viszonylag kevés ilyen jellegű nemzetközi összehasonlításban vettek részt. Bár jelentős a műszaki képzésben résztvevők aránya, **az oktatási minősége és gyakorlati értéke a (munkaadói) tapasztalatok szerint nem túl magas**. Szíria esetében a gyereke/fiatalok 2011 óta (négy éve) javarészt kimaradnak az oktatásból (akár menekültként, akár otthon).

A népesség vallási és etnikai sokszínűsége hozzájárul a térség elmúlt időszakban kialakult, és részben a jövőben is kialakuló potenciális konfliktusaihoz, ami a migráció egyik kiváltó oka lehet. Évtizedek óta jelen lévő probléma Izrael állam léte az arab országok szomszédságában, illetve ezzel összefüggésben a **palesztin államiság hiánya**, ami számos

¹ United Nations (2015)

² Nyilván az előrejelzés a természetes népességnövekedési trendet veszi figyelembe, az esetleges konfliktusok hatásait, így a jelenlegi és esetleg folytatódó tömeges kivándorlást illetve a fegyveres konfliktus áldozatainak számát nem képes kalkulálni.

háborúhoz és összecsapáshoz vezetett (1948, 1956, 1967, 1973, 1982, 2006, 2008-9). Az UNRWA 2010-es adatai alapján közel 3 millió palesztin él a szomszédos államokban³, és további 2 millió Ciszjordániában és a Gáza-övezetben. A Szíriában élő fél millió palesztin jelentős része Libanonban keresett újabb menedéket.

Egy másik évtizedek óta jelen lévő etnikai alapú konfliktus a térségben a **kurdok kisebbségi léte török, perzsa, arab anyaországaikban**. A kurdok szintén az államiság hiányával küzdenek, a 30 millió kurd közel fele él Törökországban, 24% Iránban, illetve 18%-a Irakban, 4%-a pedig Szíriában, de közel másfél millió kurd él Nyugat-Európában is (főleg Németországban). A részben török belpolitikai okok miatt fellángoló török – kurd ellentét közvetve hozzájárult a jelenlegi migrációs hullámhoz.⁴

Vallási tekintetben a legtöbb ország esetében az iszlám szunnita ága az uralkodó. A szunnitákon belül jelenleg a Szaúd-Arábiában is uralkodó **vahhabita irányzat nyer teret, amely fundamentalista elveket vall** – erre építi ideológiáját az al-Káida és az Iszlám Állam is. Az Iszlám Állam, amely Szíria és Irak egy részén szerzett befolyást, elsősorban a térségben élő nem szunnitákat tekinti ellenségnek (elsősorban a síitákat⁵, de a keresztényeket is), de fellép az iszlámot nem a vahhabita elképzelés szerint értelmező szunnitákkal szemben is. A **szunnita-síita ellentét jelenleg szinte minden országban kiéleződött**, ami részben Irán aktivitásának, részben az radikális szunnita csoportok akcióinak köszönhető. Az iraki és szíriai harcok is ennek a leképződéseinek tekinthetők, de a konfliktus Libanont, Jement és Bahreint is érinti a térségben.

2. Gazdasági trendek a régióban

A Közel-Kelet jövedelmi szempontból nem a legelmaradottabb régió a világ gazdaságban, **mutatói messze jobbak a környező afrikai, dél-ázsiai (afgán, pakisztáni, indiai, bangladesi) mutatóknál**. Az Öböl-országok esetében ez természetesen kiemelkedő, olykor a fejlett országokét is meghaladó mértékű⁶ egy főre jutó jövedelmet jelent. A többi – nagyobb népességű és/vagy kevesebb nyersanyaggal rendelkező – ország a alsó-közép jövedelmű országok közé tartozik Libanon (62., \$11068), Irak (89., \$6165), Jordánia (96., \$5358), Tunézia (105., \$4415), Egyiptom (121., \$3304), Marokkó (123., \$3291), de még a sereghajtó Jemen (144., \$1574) is megelőzi a fekete-afrikai országok jelentős részét.⁷

A kétezres évek elejének gazdasági folyamatai ugyanakkor ambivalens képet nyújtanak. A legtöbb országban (Egyiptom, Tunézia, Jordánia, Marokkó) felgyorsult ugyan a gazdasági

³ 2 millió Jordániában, 425 ezer Libanonban és 472 ezer Szíriában.

⁴ Törökország a kurdok miatt is vezetett be szigorúbb határellenőrzést a szír határon, ami megnehezítette a Törökországban lévő szír menekültek kapcsolattartását a hazájukban maradtakkal.

⁵ A síiták vannak többségben Iránban, Irakban és Bahreinben, illetve a legnépesebb csoport Libanonban is. A síita irányzat alavita ágát képviseli az Aszad-rezsim Szíriában. Jemenben szintén jelentős a síita kisebbség.

⁶ Katar 93 ezer dolláros GDP/fő értékkel a világ élmezőnyébe tartozik, de az Egyesült Arab Emírátságok (43 ezer dollár), Kuvait (43 ezer dollár), Bahrein (28 ezer dollár) vagy Szaúd-Arábia (24 ezer dollár) is ide tartozik.

⁷ Szíria nem szerepel az IMF 2014-es rangsorában, az ENSZ 2013-as adatokra építő rangsorában a 147., 1606 dolláros teljesítménnyel, éppen csak megelőzve a 152. Jement. (IMF, 2015)

növekedés, és úgy tűnt, reformok végrehajtásával sikerül tartós növekedési pályára állni, de amint azt az 'arab tavasz' eseményei is megmutatták, ez **a növekedés nem volt társadalmilag fenntartható**. A gazdasági növekedés hasznát jelentős részben egy szűk elit élvezte, a munkanélküliség pedig, különösen a fiatalok között, igen magas volt, ami növelte a társadalmi feszültségeket. A legtöbb ország a térségben a bürokrácia, a magas politikai kockázat, a rossz gazdasági struktúra miatt **nem kellően versenyképes a külföldi befektetők szemében sem**.

A régió országainak versenyképessége, gazdasági növekedési potenciálja **jelentős mértékben függ a kőolajtól** is: akár közvetlenül, mint termelők, akár közvetve, az onnan érkező jövedelem-transzferek révén. A kőolaj alacsony ára (a legújabb prognózisok szerint akár 20 dollárra is leeshet a hordónkénti ár⁸) nehéz helyzetbe hozza a termelő országokat, de a többi ország számára is csökkenő jövedelmet eredményez (a vendégmunkások csökkenő hazautalásai, az export-termékek iránti kereslet csökken révén).

Hosszú távon a klímaváltozás is jelentős hatással lehet a térség gazdasági potenciáljára. A Közel-Kelet a világ édesvíz-forrásokkal egyik leggyengébben ellátott régiója⁹. A klímaváltozás hatására az éghajlat várhatóan még melegebbé és szárazabbá válik, ami vészes vízszegénységet okozhat. A vízhiány kihat a mezőgazdasági termelésre, amely az édesvíz-készletek 85%-át hasznosítja. A térség országainak egy része már ma is importra szorul élelmiszerekből, ez a függés tovább várhatóan tovább növekedik. Egyes országok esetében az exportban jelentős szerepet betöltő termékek (pl. primőr zöldségek, gyümölcsök Jordánia, Egyiptom, Marokkó esetében) eshetnek vissza. **A víz a térségbeli konfliktusok forrása is, a szűk források fölötti rendelkezés akár jövőbeli katonai konfliktusok forrása is lehet.**¹⁰

3. Politikai folyamatok a térségben

A kilencvenes évek elején az arab országokban is egyfajta gazdasági rendszerváltás ment végbe, de míg Latin-Amerikában, és Közép-Európában lezajlott átmenetek a politikai rendszer demokratizálódása kísérte, az arab országok esetében ez elmaradt. A gazdaságban végrehajtott szerkezet-változások és számos piaci reform ellenére **az autoriter rendszer fennmaradt**, mintegy „sajátos arab út”-ként. Bár – mint azt Kína példája mutatja – autoriter rendszerek is lehetnek gazdaságilag sikeresek, a probléma az volt, hogy szemben a sajátos kínai modellel, az arab út korántsem volt sikeres.

Az autoriter berendezkedésű államok alapvetően hasonló berendezkedéssel működtek, **korlátozott szabadság-jogok mellett viszonylag széleskörű szociális biztonságot teremtettek, az alapvető szükségletek elérhetőségét jelentős szubvencionálással biztosították**. Ha mindenképpen szükségessé váltak megszorítások, akkor ügyes alkukkal őrizték meg a társadalmi békét.

⁸ Kantchev (2015)

⁹ A térség szinte minden országa a biztonságosnak jelölt 1000 m³/fő/év szint alatti vízmennyiséggel rendelkezik.

¹⁰ Az Eufrátesz vízművei Törökország, Szíria és Irak között jelentenek konfliktust, a Nílus Egyiptom és a többi nilusi ország között, a Golan-fennsík vízforrásai Izrael és Szíria között, stb.

Az elmúlt évek világgazdasági fejleményei, az emelkedő nyersanyag- és élelmiszerárak, és a világgazdasági válság külső kereslet-csökkentő hatása egyre inkább kikezdték a politikai alkut, ami fenntartotta a rezsimeket. Az arab országok lakosságának elégedetlensége a mélyben egyre jobban forrongott. **A gazdasági növekedés nem tudott lépést tartani a növekvő népességgel, a munkanélküliségi ráta, különösen a fiatalok között tartósan magas volt.** Bár a kilencvenes években számos arab országban kezdődtek piaci reformok, a lakosság számára ezeknek leginkább a negatív hatásai voltak érzékelhetők. **Nőtt a társadalmi egyenlőtlenség, nőtt a korrupció, nőtt a szegénység.** A növekvő belső feszültségek elvezettek az 'arab tavasz' eseményeihez.

A korábbi autoriter rezsimek nem tudták fenntartani legitimitásukat, megbuktak. Ez azonban nem demokratizálódási folyamatot eredményezett, Egyiptomban iszlám kormányzat, majd katonai diktatúra, Líbiában és Szíriában pedig anarchia és polgárháború lett az eredménye. Alapvető probléma, hogy **az uralmon lévő világi beállítottságú autoriter rezsimeket iszlamista erők váltják le, amelyekben általában a radikális irányzat nyer teret.**

A térséget jelenleg a különböző vallási és politikai csoportok és erők szinte **átláthatatlan konfliktus-halmaz** jellemzi, melyben külső résztvevők (USA, EU, Oroszország, Szaúd-Arábia, Irán, Törökország, Izrael) és belső szereplők (siíta és szunnita csoportok, kurdok) is részt vesznek. E miatt a konfliktusok megoldása és lezárása rendkívül bonyolult, és komoly nemzetközi összefogást igényelne.

4. Migrációs trendek a Közel-Keleten, kilátások

A térségbeli migrációnak részben gazdasági, részben politikai okai vannak. Korábban elterjedt volt a gazdag olajtermelő arab országokba történő migráció (egyiptomiak, tunéziaiak Líbiába, egyiptomiak, palesztinok, jemeniek az Öböl-országokba mentek dolgozni). Az Öböl-országok – félve az arab származású migránsok könnyebb társadalmi integrációjától – az arab munkavállalók helyett inkább foglalkoztattak nem-arab (pl. dél-ázsiai, fülöp-szigeteki) munkaerőt.¹¹ **Politika ok miatt több millió palesztin** él Jordániában, Libanonban és Szíriában, de a háború elől irakiak milliói is a környező országokba menekültek.

Jelenleg a **szíriai konfliktus miatt több mint 4 millióan hagyták el az országot.** Törökországban közel 2 millió szír menekült él, főként táborokban. Libanonban 1,1 millió, Jordániába 630 ezer menekült érkezett.¹² Jordániában és Libanonban a szintén menekülttáborokban élő palesztínok ellátása is komoly problémákat okoz, amit a szírek érkezése tovább növelt.

A térségbeli konfliktusok és a helyzet bizonytalansága miatt a menekültek és migránsok áramlását kiváltó 'push'-tényezők valószínűleg középtávon is fennmaradnak. Szíriában

¹¹ Ez az idegenkedés a jelenlegi menekültválság kezelésénél is jól látható, az Öböl-országok egy szíriai menekültet sem fogadtak be. A gazdag Öböl-országok rendszeres támogatást nyújtanak, bár az olajár csökkenése miatt ezek a források is csökkennek.

¹² UN Refugee Agency

és Líbiában a polgárháborús helyzet rendeződése késik, Irakban és Libanonban is komoly belpolitikai kockázatokkal kell megküzdeni. Szíriában a harcok fellángolása Damaszkusz környékén újabb menekülthullám elindulását eredményezheti. Libanon, amely jelentős számú menekültet lát el, a politikai és gazdasági összeomlás szélén áll.

A Gallup 2007 és 2013 között végzett felmérést az érintett országokban a kivándorlási szándékról¹³ (1. táblázat). Néhány érdekes következtetés: már ekkor is a **szíriaiak között volt a legmagasabb a kivándorolni szándékozók aránya**, ugyanakkor a **3 elsődleges célpont közül egyik sem európai ország! A felsősokú végzettségűek aránya (31%) magas a kivándorolni szándékozók között**. Ugyanakkor a tényleges előkészületeket megtevők aránya alacsony volt, ami arra utal, hogy ekkor még inkább vágyak, mint tényleges kivándorlási szándék jellemezte az érintetteket. Relatív magas ugyanakkor az irakiak és az észak-afrikaiak között a kivándorolni szándékozók, és ezt ténylegesen elő is készítők aránya!

1. táblázat
Kivándorlási szándéka a régióban, 2007-2013

	Kivándorolnának, ha lenne rá lehetőségük (%)			ebből 12 hónapon belül kivándorolna (%)	ebből: előkészületeket tett (%)	Célország		
	Összes	15-24 év	Kvalifikált			1	2	3
Irak	19	24	21	24	50	Svédország	USA	Nagy-Britannia
Líbia	23	25	25	26	45	Emirátusok	Szaúd-Arábia	USA
Marokkó	29	45	30	14	43	Franciaország	Olaszország	Spanyolország
Szíria	31	31	31	15	14	Emirátusok	USA	Kanada
Tunézia	27	30	27	19	36	Franciaország	Olaszország	Németország
Régió	22	30	27	19	36	Szaúd-Arábia	Franciaország	USA

Forrás: OECD, 2015

A jelenleg a térségből Európába érkező migránsok esetében is látható, hogy **a szíriai menekültek között a középosztálybeli, magasabb iskolai végzettségűek aránya viszonylag magas**. Svéd felmérések szerint a 2014-ben az országba érkező szírek 40%-ának van legalább középfokú végzettsége, ami jóval magasabb, mint az afgán (20%), vagy a eritreai (10%) menekültek között. A német (önkéntes alapú) megkérdezések szerint a szíriai menekültek között (2013. szeptember – 2014. szeptember) 21%-a rendelkezett felsőfokú

¹³ Idézi: OECD (2015)

végzettséggel, 22% középfokúval , ami szintén meghaladta az egyéb országokból érkező menekültek esetében jellemző arányt. (OECD, 2015)

Hivatkozások

IMF (2015): World Economic Outlook Database, Washington DC, April

Kanchev, Georgi (2015): Oil Price Forecast to Stay Below \$60 Through Next Year. The Wall Street Journal, szeptember 23. <http://www.wsj.com/articles/oil-price-forecast-to-stay-below-60-through-next-year-1442937035>. Letöltés: 2015. szeptember 23.

OECD (2015): Is this refugee crisis different?, OECD Migration Policy Debates, <http://www.oecd.org/migration/Is-this-refugee-crisis-different.pdf>. Letöltés: 2015. szeptember 23.

United Nations (2015): World Population Progress, New York. http://esa.un.org/unpd/wpp/Publications/Files/Key_Findings_WPP_2015.pdf Letöltés: 2015. szeptember 22.

UN Refugee Agency: Syria Regional Refugee Response, <http://data.unhcr.org/syrianrefugees/regional.php>. Letöltés: 2015. szeptember 23.